

Prof. UAM dr hab. Magdalena Musiał-Karg
Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Pazderskiej
pt. „Empiryczne modele internetowej aktywności politycznej młodych dorosłych”,
Bydgoszcz 2021, ss. 444,
napisanej pod kierunkiem dr. hab. Pawła Malendowicza, prof. uczelni
(promotor pomocniczy: dr Wojciech Trempała)

Uwagi ogólne

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Agnieszki Pazderskiej porusza niezwykle istotne zagadnienie badawcze, które szczególnie współcześnie – w obliczu dynamicznego rozwoju nowych technologii – coraz bardziej zyskuje na znaczeniu, zarówno z punktu widzenia teorii (zwłaszcza systemów politycznych, bardziej szczegółowo – systemów wyborczych, partycypacji politycznej), jak i praktyki politycznej wykorzystania nowych mediów w polityce, funkcjonowania samych systemów demokratycznych w tych nowych warunkach, a także zaangażowania młodych uprawnionych do udziału w życiu politycznym.

Jedną z najbardziej zauważalnych konsekwencji dynamicznego rozwoju *Information and Communication Technologies* i ich wpływu na demokratyczną formę sprawowania władzy jest nie tylko pojawienie się wielu pojęć ją charakteryzujących (np. *wirtualna demokracja*, *cyberdemokracja*, wreszcie *elektroniczna* czy *cyfrowa demokracja*), ale także zmiana sposobów i kanałów zaangażowania poszczególnych aktorów (polityków, partii politycznych, instytucji politycznych, mediów czy społeczeństwa) w przestrzeni politycznej. Zarówno określenia tych nowych form demokracji, jak i nowe kanały partycypacji w życiu politycznym świadczą o zmieniającym się paradygmacie demokratycznej formy rządzenia. Wspomnieć w tym miejscu należy także o takich terminach jak społeczeństwo informacyjne, rewolucja informacyjna, e-partycypacja, czy choćby *digital divide*. Wymienione pojęcia obrazują – przynajmniej częściowo – zakres, w jakim zmienia/zmieniła się współczesna przestrzeń społeczno-polityczna, wskazując jednocześnie na kierunek ewolucji procesów demokratycznych. Poruszona zatem w niniejszej dysertacji problematyka wpisuje się w bardzo aktualny i ważny poznawczo nurt rozważań naukowych.

Nowoczesne technologie tak bardzo się rozwinęły i nadal rozwijają, że absorbując uwagę badaczy, stały się popularnym tematem dociekań akademickich – także w Polsce.

Zainteresowanie przedstawicieli nauki, szczególnie dziedziny nauk społecznych, skupia się głównie na wpływie ICT na różne obszary życia współczesnego człowieka, w tym m.in. na funkcjonowanie systemu demokratycznego, ze szczególnym uwzględnieniem zmian obserwowalnych w procesach komunikowania i uczestnictwa politycznego. Niezwykle ważne wydają się być zatem badania podjęte przez mgr A. Pazderską – na temat wpływu internetu na aktywność polityczną młodych dorosłych.

Jak słusznie zauważa Autorka – dzisiaj internet stał się dla młodych ludzi nie tylko przestrzenią rozrywki, ale także platformą pozyskiwania informacji o najważniejszych wydarzeniach w Polsce i na świecie. Media społecznościowe – tak popularne wśród młodych pokoleń - stały się także narzędziem mobilizacji i partycypacji politycznej, co w pełni uzasadnia podjęcie takiego, a nie innego przedmiotu badań. Warty podkreślenia jest fakt, iż Autorka świadoma jest istnienia wielu zagrożeń, jakie niesie za sobą wykorzystanie internetu, który to fakt uwzględnia w swoich badaniach.

Wykorzystanie zatem narzędzi internetowych odgrywa szczególnie dzisiaj niebagatelną rolę, ze względu na fakt, iż dzięki technologiom informacyjnym i komunikacyjnym zmienia się nie tylko funkcjonowanie wielu instytucji życia publicznego, ale także życie współczesnego człowieka. Jest to także wynik rozwoju cywilizacyjnego oraz zmian, jakie dokonują się w rezultacie zastosowania ICT w wielu obszarach życia społecznego – w tym przypadku w polityce. Przestrzeń polityczna wpisuje się także w zmiany będące wynikiem wykorzystania internetu, narzędzi internetowych w relacjach pomiędzy aktorami życia politycznego.

Przedmiotem przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej są różne formy i konsekwencje aktywności politycznej młodych dorosłych w internecie. Mgr A. Pazderska uzasadnia swój wybór, zaznaczając, iż dorośli od 18 do 34 rok życia stanowią taką grupę społeczną, dla której środowisko komputera i internetu nie jest obce, a sama wirtualna przestrzeń jest dla nich – można stwierdzić – niemal naturalnym środowiskiem, w którym swobodnie się poruszają. Jest to wynik tego, że osoby w tym wieku miały do czynienia z tzw. cyfrową edukacją i jak pokazują badania – te grupy dorosłych w porównaniu ze starszymi - należą do najbardziej zaznajomionych ze środowiskiem internetu. W warstwie empirycznej swojej rozprawy doktorskiej mgr Pazderska postawiła przed sobą ambitne zadanie opracowania modeli internetowej aktywności politycznej młodych dorosłych oraz wskazanie modelu dominującego w zachowaniach i postawach rozpatrywanej grupy.

Podjęta przez mgr Agnieszką Pazderską tematyka jest więc niezwykle interesująca i ważna – dotyka bowiem ważnego obszaru funkcjonowania współczesnego społeczeństwa – aktywności politycznej w warunkach nowych mediów i w oparciu o nowoczesne narzędzia komunikacyjne – np. media społecznościowe.

Zagadnienia wpływu przemian cywilizacyjnych (a do takich należą przemiany związane z rozwojem ICT) na formy aktywności politycznej wpisują się w niezwykle aktualny

obraz ewolucji społeczeństwa i systemu politycznego (szczególnie wyborczego) w wyniku wykorzystania internetu i jego możliwości. Zastosowanie internetu w przestrzeni politycznej ewidentnie kształtuje współczesne państwa demokratyczne, wpływając m.in. na relacje na linii politycy-wyborcy, zmieniając przy tym w istotny sposób nie tylko sposób komunikowania podczas kampanii wyborczych, ale także sposób komunikowania jednych i drugich w okresie międzywyborczym.

Poruszona w niniejszej dysertacji problematyka wpisuje się w bardzo aktualny i ważny poznawczo nurt rozważań naukowych. Badania nad wpływem internetu (w tym mediów społecznościowych) na kształt zaangażowania politycznego jako takiego tak bardzo się rozwinęły i nadal rozwijają, że absorbując uwagę badaczy, od wielu lat są popularnym tematem dociekań akademickich. Od długiego czasu niemające zainteresowanie tym obszarem w naukach społecznych, a także aktualność tematyki w szeroko rozumianej polityce – wydają się być jednymi z najważniejszych argumentów uzasadniających podjęcie przez Doktorantkę badań na tą problematykę.

Struktura pracy

Rozprawa doktorska Pani mgr Agnieszki Pazderskiej pt. „*Empiryczne modele internetowej aktywności politycznej młodych dorosłych*” liczy 444 strony.

Przedmiotem zainteresowania Doktorantki jest aktywność polityczna młodych dorosłych w internecie. Autorka stawia sobie za cel zbudowanie empirycznych modeli internetowego zaangażowania politycznego wyborców w wieku 18 do 34 roku życia.

Zaznaczyć należy, iż przedłożona do recenzji rozprawa doktorska tworzy logiczną i wewnątrznie spójną całość złożoną z pięciu rozdziałów: *Polityczna aktywność internetowa w społeczeństwie informacyjnym* (rozdział I); *Młodzi dorośli i ich internetowa aktywność polityczna w aspekcie teoretycznym* (rozdział II); *Formy internetowej aktywności wśród młodych dorosłych* (rozdział III); *Zastosowany warsztat badań empirycznych* (rozdział IV); *Modele aktywności politycznej młodych dorosłych w internecie (na podstawie badań empirycznych)* (rozdział V). Pracę zamyka *Zakończenie*, w którym Autorka w syntetyczny sposób ustosunkowuje się do problematyki badań, prezentując główne wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy oraz *Bibliografia*. Całość poprzedza *Wstęp*, w którym określono przedmiot badań, ich cel, sformułowano hipotezy i pytania badawcze.

Struktura pracy dzieli ją na dwie zasadnicze części: teoretyczną (rozdziały I-III) oraz empiryczną (rozdziały IV-V).

Rozdział pierwszy poświęcono zdefiniowaniu i zarysowaniu zagadnień związanych z aktywnością polityczną w internecie. Autorka rozpoczęła swoje rozważania od określenia roli nowych mediów we współczesnej polityce (uwzględniając rozwój internetu oraz wpływ nowych technologii na politykę, rolę nowych mediów w społeczeństwie informacyjnym, rewolucję

informacyjną, czy demokrację elektroniczną), przechodząc następnie do definiowania i charakteryzowania aktywności politycznej oraz aktywności internetowej jako kategorii politycznych.

Rozdział drugi – poświęcony teoretycznym aspektom aktywności młodych dorosłych w internecie – został napisany w podobnej logice jak rozdział pierwszy: najpierw zdefiniowano młodych dorosłych jako kategorię analityczną, by następnie uwagę poświęcić aktywności politycznej i zaangażowaniu tej grupy w internecie. W tej części pracy Autorka przywołuje wiele koncepcji dorosłości, wskazując przy tym przyjęte przez siebie rozumienie terminu „młodzi dorośli” i zaznaczając, że jest to grupa osób w okresie wczesnej dorosłości, czyli wieku od 18 do 34 lat. Bazując na wcześniejszych rozważaniach teoretycznych, mgr Pazderska zdaje sobie sprawę, że obok granic związanych z wiekiem, uwzględniać także należy moment rozpoczęcia ważnych procesów rozwojowych u każdej z jednostek.

Rozdział trzeci stanowi ujęcie definicyjno-teoretyczne dotyczące form działalności politycznej młodych dorosłych w internecie. Autorka podejmuje temat aktywności tej grupy w mediach społecznościowych, koncentrując się także na problemie tzw. slaktywizmu. Ta forma aktywizmu społecznego lub politycznego – polegająca na wykonywaniu niewymagających zaangażowania zadań – stała się obiektem zainteresowania naukowców, ponieważ rosnąca popularność portali społecznościowych powoduje coraz powszechniejsze wykorzystanie ich w celu ułatwienia partycypacji obywatelskiej. Należy jednak mieć na względzie fakt, iż slaktywizm nie wywiera większego wpływu na poziom zaangażowania. Można stwierdzić, że nie powoduje istotnych skutków, a jedynie przekłada się na satysfakcję (samozadowolenie) osób podejmujących tego typu działania (umieszczanie prostych postów, podpisywanie petycji online, zmiana informacji osobistych czy awatarów na portalach społecznościowych itp.). Ostatnia część rozdziału poświęcona została aktywności polegającej na szerzeniu nienawiści w internecie. Pani magister przytoczyła w tej części definicje terminu „mowa nienawiści”, wymieniając przy tym na różne formy szerzenia tego zjawiska w internecie. Oprócz tego wskazała na najważniejsze dokumenty prawa europejskiego i międzynarodowego, które traktują o mowie nienawiści – definiując ten termin.

Jak zaznacza Autorka recenzowanej rozprawy trzy pierwsze rozdziały stanowią niejako wprowadzenie do prowadzonych w dalszej części badań, wskazując definicje i formy aktywności w internecie, wyjaśniając jej przyczyny oraz konsekwencje.

Rozdział kolejny doktoratu stanowi charakterystykę warsztatu wykorzystanego podczas badań empirycznych realizowanych przez Autorkę w celu opracowania empirycznych modeli aktywności politycznej młodych dorosłych w internecie. W tej części pracy Autorka scharakteryzowała organizację i przebieg badań, opisała próbę badawczą, dokonała charakterystyki obszaru badań (badania prowadzone były na terenie województwa kujawsko-pomorskiego), wskazując także na zmienne badawcze oraz sposób ich pomiaru. W tym rozdziale przedstawione zostały tabele, wykresy, schematy, które stanowią niezwykle ważne

uzupełnienie prowadzonych analiz, wzbogacając treść pracy, wizualizując wyniki badań i bez wątpienia – podnosząc wartość merytoryczną niniejszej dysertacji.

W ostatnim rozdziale rozprawy doktorskiej mgr Agnieszka Pazderska przedstawia i charakteryzuje modele aktywności politycznej młodych dorosłych w internecie. Autorka prezentuje wyniki swoich badań dzieląc tę część pracy wg przyjętego w części teoretycznej schematu (aktywność polityczna w internecie, aktywność w *social mediach*, slaktywizm, działania szerzące nienawiść w sieci), po to by w podrozdziale 5.5. – na kanwie badań ilościowych zbudować modele aktywności politycznej w internecie, wskazując przy tym model dominujący w zachowaniach i postawach respondentów. Oprócz modelu dominującego – mgr Pazderska wyróżniła dwa modele skrajne (model oparty na niskiej aktywności politycznej w internecie; model oparty na umiarkowanej i wysokiej internetowej aktywności politycznej). Tę warstwę pracy należy docenić w sposób szczególny, bowiem w polskiej literaturze politologicznej nieczęsto mamy do czynienia z konstruowaniem / modelowaniem procesów czy też zjawisk o charakterze politycznym w oparciu o badania empiryczne.

Jak wspomniałam wcześniej pracę otwiera dobrze opracowany *Wstęp*, a zamyka *Zakończenie*, w którym Autorka podsumowuje prowadzone przez siebie badania oraz formułuje najważniejsze wnioski.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż część empiryczna pracy bardzo mocno wzmacnia wartość całej dysertacji. Uważam, że wśród młodych badaczy reprezentujących dyscyplinę nauk o polityce i administracji brakuje dziś osób, które tak dobrze posługiwałyby się właśnie takim warsztatem prowadzenia badań. Liczne wykresy, tabele i schematy w rozdziałach IV i V stanowią istotne uzupełnienie dla teoretycznych dociekań badawczych.

Cel i zakres badań

Podjęty w dysertacji problem badawczy został nakreślony (choć w moim przekonaniu trochę zbyt mało precyzyjnie) w części wstępnej pracy. Autorka zaznaczyła, iż celem prowadzonych badań empirycznych było „opracowanie modeli internetowej aktywności politycznej młodych dorosłych oraz wskazanie modelu dominującego w zachowaniach i postawach badanej grupy. Opracowanie modeli zostało poprzedzone analizą kategorii politycznych i pojęć, które zostały wykorzystane w badaniach właściwych o charakterze empirycznym”. Mgr Agnieszka Pazderska wskazała, że podstawą do skonstruowania wspomnianych powyżej modeli były badania empiryczne, oparte na pomiarach i analizie aktywności politycznej młodych dorosłych w internecie.

We *Wstępie* pracy Pani magister uzasadniła wybór podjętego w dysertacji tematu, a także zarysowała przedmiot swoich badań. Autorka podzieliła pracę na dwie części – opisową oraz empiryczną, co we *Wstępie* pracy zostało wyraźnie zaznaczone. Wywód A. Pazderskiej jest konsekwentnie i logicznie prowadzony właśnie w oparciu o taką strukturę pracy, co odzwierciedlone jest w spisie treści oraz w samej treści pracy doktorskiej.

W związku z tak przyjętym podziałem dysertacji – Pani magister – skonstruowała dwie grupy pytań (3 pytania ogólne i 10 (złożonych pytań szczegółowych)) oraz 5 hipotez badawczych. Pytania ogólne miały na celu znalezienie odpowiedzi o poziom aktywności politycznej w internecie wśród młodych dorosłych, o wpływ wskazanych zmiennych na aktywności online, a także o to, czy zachowania te są powiązane z zaangażowaniem w *social mediach*, slaktywizmem czy szerzeniem nienawiści w internecie. Pytania szczegółowe – mają odniesienie do pytań z kwestionariusza ankiety i dotyczą m.in. zróżnicowania aktywności politycznej w internecie ze względu na wiek, płeć, wykształcenie, miejsce zamieszkania, czas spędzony w internecie, zainteresowanie polityką, poglądy polityczne czy wreszcie deklaracje udziału w elekcjach.

Pytania badawcze służyły weryfikacji hipotez, a tym samym realizacji zamierzonych w pracy doktorskiej celów. W prowadzonych badaniach położono nacisk na poziom aktywności politycznej respondentów w internecie oraz na związki zachodzące pomiędzy zmienną objaśnianą (aktywność polityczna w internecie) a zmiennymi objaśniającymi (aktywność w mediach społecznościowych, slaktywizm, nienawiść w sieci).

Jak wspomniałam – w pracy sformułowano 5 hipotez badawczych, które w moim przekonaniu powinny być nieco bardziej rozwinięte i powinno się w nich znaleźć przynajmniej ogólne wyjaśnienie przyczyn takich a nie innych założeń do weryfikacji. Np. H1 – „Młodzi dorośli cechują się niskim poziomem internetowej aktywności politycznej” – w tym przypadku należałoby wyjaśnić skąd takie przypuszczenie – np. czy jest to wynik ogólnie braku zainteresowania polityką, nieuczestniczenia w wyborach, brakiem swoich przedstawicieli w parlamencie, czy generalnie apatią polityczną? Taką hipotezę w przypadku naszych respondentów można formułować w oparciu o badania wskazujące, że właściwie od lat 90-tych w wielu demokracjach odnotowuje się systematyczny spadek konwencjonalnej aktywności obywatelskiej (np. udziału w głosowaniach i członkostwa w partiach politycznych) a jednocześnie większe skoncentrowanie na swoich potrzebach. Dlatego też grupę tę można określać jako „politycznie wyłączonych” (za: Tom Bentley, Kate Oakley, Sian Gibson, Kylie Kilgour, *The Real Deal: What Young People Really Think about Government, Politics and Social Exclusion*, Demos: London 1999). Podobny zabieg powinien – moim zdaniem – poczyniony być z pozostałymi hipotezami badawczymi.

Warto odnotować, iż w części teoretyczno-opisowej Doktorantka skoncentrowała się na przedstawieniu ram teoretycznych prowadzonych przez siebie badań, które są realizowane w części empirycznej pracy.

Zauważyć należy, iż we *Wstępie* Autorka doprecyzowuje zakres swojej analizy, wskazując szczegółowo, czego będą dotyczyć kolejne zadania badawcze i opisując zawartość kolejnych rozdziałów (ss. 15-12). Docenienia wymaga fakt, iż A. Pazderska konsekwentnie

realizuje swoje zamierzenia badawcze i stara się udzielić trafnych odpowiedzi na postawione pytania.

Nie mam wątpliwości, że w tej twórczości jest bardzo wiele elementów, które wzbogacają naszą wiedzę, dotyczącą zarówno rozwoju technologii informacyjnych i komunikacyjnych oraz ich roli w życiu politycznym, ale przede wszystkim ich wpływu na zaangażowanie polityczne w internecie (np. w mediach społecznościowych) wśród przedstawicieli konkretnej grupy społecznej – jaką są młodzi dorośli (w wieku 18-34 lata).

Moje największe zastrzeżenie budzi tytuł pracy, a właściwie brak podtytułu. Badania empiryczne bowiem prowadzone są na próbie 608 respondentów z terenu województwa kujawsko-pomorskiego. W związku z tym, że obszarem objętym badaniami empirycznymi było jedno województwo, które – jak sama Autorka zauważa – różni się w wielu aspektach od specyfiki krajowej, wydaje mi się, że do tytułu pracy powinien być dodany podtytuł, wskazujący precyzyjniej na próbę i obszar badania. Oprócz tego – mam wątpliwości, czy na podstawie wyników badań dla jednego województwa właściwym jest budowanie modeli, które w swej istocie winny być uniwersalne i kreowane w oparciu o większy obszar badawczy i bardziej odpowiadający specyfice całego kraju. Pragnę bowiem zauważyć, że aktywność polityczna (nawet ta w internecie) wiąże się także z problematyką geografii wyborczej, której z kolei jednym z aspektów jest interpretacja postaw i zachowań obywateli w kontekście wzorców regionalnych. Wydaje się zatem, że warto byłoby trochę bardziej rozbudować uzasadnienie, dla którego właśnie na przykładzie badań z województwa kujawsko-pomorskiego zdecydowano się zbudować modele aktywności politycznej w internecie dla młodych dorosłych. Zauważyć należy ponadto, że informacja o zasięgu badania i próbie badawczej podana została dopiero na 16 stronie rozprawy doktorskiej (przedostatnia strona *Wstępu* w części zarysowującej strukturę pracy i zawartość poszczególnych rozdziałów). Uzupełnienie tych braków zapewne w dużej mierze rozwiałoby wątpliwości m.in. co do tytułu pracy (bowiem w obecnej postaci jest on mylący), a także co do zasadności budowania modeli na podstawie badań przeprowadzonych w jednym województwie.

Uwagi metodologiczne

Praca doktorska Pani mgr Agnieszki Pazderskiej stanowi niezwykle ciekawe opracowanie, dotyczące ważnych zagadnień badawczych. Temat podjętych przez Nią badań jest o tyle ważny, że ostatnie lata uzmysłowiły nam niezwykle wpływ nowych technologii i aktywności w internecie właściwie na każdą przestrzeń życia społecznego.

Co do metodologii – jak wspomniałam – praca dowodzi niezwykle dobrego warsztatu Autorki. Kwestie metodologiczne zostały przedstawione i wyjaśnione w rozdziale czwartym dysertacji, choć uważam, że niektóre wątki powinny być bardziej naświetlone już we *Wstępie* pracy. Nadmienić chciałabym, iż *Wstęp* pracy został poświęcony nakreśleniu przedmiotu

badania, uzasadnieniu podjęcia przez Autorkę problemu badawczego, jak i również analizie dotychczasowego stanu badań nad rozważanymi zagadnieniami. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż do kwestii metodologicznych i definicyjnych Doktorantka powraca wielokrotnie w wielu miejscach tekstu, co świadczy o tym, że ma świadomość celu swojej pracy i konsekwentnie trzyma się obranego kierunku rozważań.

We *Wstępie* Pani Agnieszka Pazderska przedstawiła sposób prowadzenia przez nią badań empirycznych, wskazując na zastosowane przez siebie technik badań ankietowych oraz badań statystycznych (s. 14). Co ważne, Autorka dobrze uzasadniła potrzebę zastosowania wybranych przez siebie metod, a za szczególnie trafne uważam właśnie metody i techniki dobrane w części empirycznej rozprawy. Dokonana w rozdziale czwartym prezentacja warsztatu badawczego oraz w rozdziale piątym analiza statystyczna świadczy o świetnym przygotowaniu Pani magister do prowadzonych badań. Co istotne, jest to umiejętność dość rzadka wśród badaczy reprezentujących nauki o polityce i administracji. Uważam jednak – jak wspomniałam wcześniej – że skoro Doktorantka opiera swoje badania na próbie reprezentującej mieszkańców województwa kujawsko-pomorskiego, to po pierwsze, powinno być to zaznaczone w samym tytule rozprawy, po drugie – powinno być to uzasadnione w części wstępnej pracy, i wreszcie po trzecie – niezbędnym jest wyjaśnienie i uargumentowanie, dlaczego modele empiryczne aktywności młodych dorosłych w internecie – budowane są na ograniczonej dość mocno próbie badawczej. O ile Autorka charakteryzuje obszar województwa kujawsko-pomorskiego, to jednak nie uzasadnia w przekonujący sposób konstruowania „uniwersalnych” modeli w oparciu o badaną próbę.

Jako drobną sugestię chciałabym zgłosić także uwagę, że wartym rozważenia może być rozpoczynanie kolejnych rozdziałów krótkim – kilkuzdaniowy wprowadzeniem oraz finalizowanie poszczególnych części podsumowaniem rozdziału. Takie uzupełnienie treści uczyniłoby dociekania badawcze bardziej uporządkowanym i zwiększyłoby przejrzystość wyводу, wskazując, co jest celem poszczególnych części (wprowadzenie) i formułując najważniejsze wnioski z poszczególnych rozdziałów pracy. Przy tak obszernych rozprawach (444 strony) – jest to zabieg wskazany.

W moim przekonaniu należałoby także zaznaczyć, że praca doktorska mgr Agnieszki Pazderskiej ma charakter interdyscyplinarny, łączący badania nie tylko z zakresu nauk o polityce i administracji, ale także z nauk prawnych, nauk o komunikacji społecznej i mediach, czy do pewnego stopnia psychologii i socjologii. Ta uwaga powinna być podniesiona we *Wstępie* do rozprawy przy charakterystyce wykorzystanych w pracy metod badawczych lub zarysowaniu przedmiotu badań.

Zaznaczyć pragnę, iż wskazane przez mnie mankamenty nie wpływają w znaczący sposób na całość i wartość rozważań prowadzonych w recenzowanej rozprawie doktorskiej, którą oceniam bardzo pozytywnie.

Uwagi merytoryczne

Do realizacji przedstawionych powyżej celów dostosowano strukturę rozprawy. Składa się ona – jak już wspomniałam – z pięciu rozdziałów, *Wstępu*, *Zakończenia* oraz *Bibliografii*, a także spisów, załączników, streszczeń.

Realizacji badań dobrze służy, logicznie, przejrzyste i konsekwentnie skonstruowany plan pracy. Jego struktura wyraźnie określa koncepcję badań. Wskazuje na umiejętności samodzielniego stawiania problemu i konsekwentnego jego rozwiązywania.

Na pochwałę zasługuje rzetelne i wnikliwe przeprowadzenie badań przy jednoczesnym ich dość szerokim zakresie. Dokonano przeglądu bardzo różnorodnej literatury przedmiotu. Doktorantka wykazała się dużą erudycją i umiejętnościami analitycznymi. Potrafi stawiać pytania i definiować problemy, dobierać argumenty, przeprowadzać analizę i formułować wnioski.

W dysertacji Pani Agnieszki Pasterskiej wyróżniam dwie warstwy rozważań zawarte odpowiednio: (1) w rozdziałach pierwszym, drugim i trzecim; (2) w rozdziale czwartym i piątym.

Rozważania zawarte w trzech pierwszych rozdziałach stanowią podłoże teoretyczne dla analiz przeprowadzanych w dalszej części pracy. Ta część dociekań Autorki w stopniu zadawalającym ukazuje takie problemy jak: definicja i kategorie „nowych mediów”, „aktywności politycznej”, „aktywności politycznej w internecie”, czy „młodych dorosłych”. Niezmiernie ważnym jest fakt, iż Autorka w każdej części swoich rozważań zwróciła uwagę na złożoność materii badawczej, przytoczyła głosy uczonych w różnorodny sposób odnoszących się do podjętych w rozprawie zagadnień. Druga część dysertacji to część empiryczna, w której Autorka prezentuje wyniki przeprowadzonych przez nią bardzo ciekawych i pracowitych badań empirycznych. Tę część pracy należy docenić, bowiem rzadko pojawiają się w tego typu pracach naukowych tak rzetelnie opracowane badania ilościowe.

Wśród najważniejszych uwag dotyczących rozprawy, zwróciłabym uwagę na kilka elementów.

Po dokładnym przeczytaniu rozprawy doktorskiej mam pewien niedosyt związany z warstwą teoretyczną. Uważam, że skoro praca dotyczy aktywności politycznej w internecie – to powinno w niej trochę więcej miejsca być poświęconego różnym formom zaangażowania właśnie o charakterze politycznym w przestrzeni wirtualnej np. z podziałem na takie formy aktywności, jak: informowanie, komunikowanie, mobilizowanie, partycypacja. Pani magister definiuje aktywność polityczną, przedstawia różne jej formy wg różnych badaczy, przywołuje frekwencję wyborczą młodych wyborców w różnych elekcjach w Polsce, jednak brakuje tu wskazania na inne formy zaangażowania politycznego niż tylko wybory.

W rozdziale 1.2. „Aktywność polityczna jako kategoria politologiczna” Doktorantka definiuje pojęcie „demokracja”, ale nie przywołuje poglądów np. Jacka Bartyzela czy Davida

Helda, których stanowisko byłoby niezwykle wartościowe w dookreśleniu takich terminów jak „lud” czy „władza”. W moim przekonaniu w prowadzonych rozważaniach warto byłoby rozwinąć zagadnienia związane z tym, jak definiowany jest lud, bowiem potem Autorka nawiązuje do władzy ludu (choćby przywołując aktywność wyborczą młodych dorosłych w kolejnych wyborach w Polsce). Oprócz tego – wydaje mi się, że w rozdziale II „Młodzi dorośli i ich internetowa aktywność polityczna w aspekcie teoretycznym” można dodać rozważania na temat cenzusu wieku w prawie wyborczym we współczesnych demokracjach. To zagadnienie jest o tyle interesujące, iż odnotowuje się różne podejścia do „dojrzałości obywatelskiej”: w jednych państwach ta granica rozpoczyna się w wieku 16 lat, a w innych – jak np. Polsce – w wieku lat 18. W kontekście aktywności o charakterze politycznym (czy to w formie konwencjonalnej, czy w nowych mediach) – wątek ten jest niezwykle ważny. Trochę go brakuje w rozważaniach prowadzonych przez Panią magister.

Ponadto, w rozdziale trzecim pt. „Formy internetowej aktywności wśród młodych dorosłych” – szczególnie w podrozdziale 3.1. „Aktywność w mediach społecznościowych” dużo miejsca jest poświęconego wyjaśnieniu, czym są *social media* (i ich różne formy: Facebook, Twitter, YouTube, Instagram oraz blogi internetowe), jednak większość rozważań prowadzona jest w kontekście wykorzystania ich jako narzędzi w kampaniach wyborczych, służących komunikowaniu politycznemu – głównie aktorów politycznych z wyborcami. Autorka oczywiście zaznacza, że media społecznościowe są popularne wśród polskich internautów i są najczęściej wykorzystywane przez młodych dorosłych w procesach partycypacji politycznej, jednak niewiele pisze o różnych formach tej partycypacji oraz o skali tego zaangażowania. A można przecież znaleźć badania na temat różnych form politycznej aktywności młodych wyborców w internecie zarówno na gruncie polskim, jak i zagranicznym, bowiem tematyka ta jest mocno eksplorowana w ostatnich latach (R. Marzęcki, M. Winiewski, B. Michalak, M. Musiał-Karg, I. Kapsa, a także S. Banaji, A. Keating D. Calenda, M. Klenova i in.). W moim przekonaniu Autorka powinna rozważyć ograniczenie nieco rozważań na temat różnych koncepcji dorosłości zaczerpniętych z psychologii rozwoju człowieka na korzyść rozwinięcia właśnie warstwy związanej z partycypacją polityczną w internecie.

Kolejna rzecz, która budzi moje zastrzeżenia to określenie „internetowa aktywność polityczna”, które konsekwentnie jest używane w całej rozprawie doktorskiej. Zastanawia mnie, dlaczego Autorka w tytule pracy i tytułach kolejnych rozdziałów używa tego zwrotu – nie do końca go precyzując. Uważam, że precyzyjniejszym terminem dla tego zjawiska jest raczej „aktywność polityczna w internecie”. Na uzasadnienie swojego poglądu zauważyć pragnę, że zagranicą dość rzadko pojawia się określenie używane przez A. Pazderską – nie spotykamy terminu *internet political activity* lub *internet political participation*, ale raczej *political activity on the internet* lub *political participation on the internet*. Myślę, że uzasadnieniem tego poglądu jest fakt, iż internet jest tylko kanałem, przez który ta aktywność jest realizowana. W większości prac badawczych właśnie takie podejście jest stosowane. Proponowany przeze mnie termin jest

obecnie powszechnie wykorzystywany, stąd jego użycie wydaje się być w rozprawie o wiele bardziej uzasadnione, tym bardziej, że w bibliografii w rozprawie doktorskiej nie ma żadnej pozycji, w której użyto określenia „internetowa aktywność polityczna”.

Niezwykle istotnymi w moim przekonaniu są rozdziały IV i V dysertacji, w których Doktorantka prezentuje oraz interpretuje wyniki badań własnych. Jak napisałam – szczególnie ta część pracy wymagała od Autorki dużego rozeznania w zastosowaniu metod statystycznych, a także rzetelności w przeprowadzonych badaniach. Część empiryczna pracy jest fundamentem w kontekście realizacji celu głównego pracy, jakim było stworzenie empirycznych modeli aktywności młodych dorosłych w internecie. Doktorantka wykazała się tu niezwykle dojrzałą postawą badacza, odpowiednio planując, przygotowując i przeprowadzając swoje badanie ankietowe. Mimo zastrzeżeń co do zasadności kreowania modeli na próbie respondentów z województwa kujawsko-pomorskiego, uważam, że Pani magister Pazderska zrealizowała swój cel badawczy i zaprezentowała niezwykle interesujące badania dotyczące zaangażowania politycznego młodych w przestrzeni wirtualnej. Dodać pragnę, iż warsztat badawczy Doktorantki, jej znajomość tematu oraz świadome i konsekwentne podejście do realizacji celu badawczego stanowią cechy niezwykle pożądane wśród młodych badaczy, co zasługują na wyróżnienie.

W zakończeniu Pani magister podsumowuje prowadzone rozważania próbując wskazać na złożoność zagadnienia aktywności politycznej w internecie ze szczególnym uwzględnieniem mediów społecznościowych, odnosząc się przy tym do najważniejszych wniosków i ich uzasadnienia.

Rozważania Pani mgr Agnieszki Pazderskiej prowadzone są na solidnej bazie źródłowej. Bibliografia liczy 39 stron. Autorka odwołuje się do licznych opracowań i artykułów naukowych polskich i zagranicznych autorów. Posiłkuje się także artykułami publicystycznymi czy materiałami z internetu. Nadmienić jednak chciałabym, iż w teoretycznej części rozprawy jest stosunkowo mało odwołań do literatury anglojęzycznej (uwzględniając przypisy od nr 10 do 110 – na literaturę anglojęzyczną powołano się 14 razy). Autorka przywołuje zagranicznych badaczy (są to w większości przekłady prac na język polski), jednak trochę rzadko cytuje literaturę obcojęzyczną – wielu wartościowych prac niestety nie ma przetłumaczonych na język polski.

Jeśli chodzi o bibliografię, zasadne wydają mi się dwie drobne uwagi. Po pierwsze, w niniejszej dysertacji brakuje uwzględnienia co najmniej kilku prac (monografii, rozdziałów, artykułów naukowych), dotyczących różnych kontekstów e-demokracji, partycypacji, czy partycypacji w internecie. Jako przykłady wymieniłabym m.in. następujące prace (w porządku alfabetycznym):

- Sherry Arnstein, *A Ladder of Citizen Participation*, “Journal of the American Institute of Planners”, vol. 35, nr 4/1969, ss. 216-224;

- Sherry Arnstein, *Drabina partycypacji, Partycypacja przewodnik krytyki politycznej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej: Warszawa 2011;
- Benjamin Barber, *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*, University of California Press: Berkley-London 1984;
- Mikołaj Cześniak, *Uczestnictwo wyborcze: teoretyczne przesłanki, modele wyjaśniania, analizy empiryczne*, „Studia Socjologiczne”, nr 2(169)/2003, ss. 43-78;
- *Digital Democracy: Discourse and Decision-making in the Information Age*, red. Barry N. Hague, Brian D. Loade, Routledge: New York 1999;
- Izabela Kapsa, Magdalena Musiał-Karg, *Alternatywne metody głosowania w opiniach Polaków. Postawy i poglądy względem wybranych form partycypacji w wyborach*, UAM-WNPiD: Poznań 2020;
- Mirosław Lakomy, Leszek Porębski, Natalia Szybut, *Polityka 2.0. Aktorzy polityczni w świecie nowych technologii*, Akademia Ignatianum w Krakowie, Kraków 2014;
- Przemysław Maj, *Internet i demokracja. Ewolucja systemu politycznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: Rzeszów 2009;
- Leszek Porębski, *Technika w perspektywie społecznej*, Księgarnia Akademicka: Kraków 2018;
- Leszek Sobkowiak, *Partycypacja polityczna w systemie demokratycznym*, [w:] *Dylematy polskiej demokracji*, red. Ł. Danel, J. Kornaś, Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej: Kraków 2012;

Uwzględnienie przynajmniej części z wymienionych powyżej prac wzmocniłoby wywód teoretyczny o kontekst aktywności w internecie oraz o zagadnienia transformacji tradycyjnych form uczestnictwa w innowacyjne formy wspomagane internetem.

Druga uwaga dotyczy tego, że w spisie publikacji – przy monografiach, w pracach zbiorowych oraz rozdziałach w pracach zbiorowych nie uwzględniono nazw wydawnictw. Uważam, że to powinno być poprawione, bowiem pełna informacja bibliograficzna oparta jest także na danych o wydawcy danej książki.

Zastrzeżeń nie budzi strona językowa rozprawy. Praca napisana jest bardzo ładnym językiem polskim. Błędów literowych oraz interpunkcyjnych w pracy prawie nie ma, co świadczy o skrupulatnym i uporządkowanym procesie pisania Doktoratu. W tym zakresie praca jest napisana na bardzo wysokim poziomie.

Konkluzja

Oceniając rozprawę doktorską mgr Agnieszki Pazderskiej stwierdzam, że cel zasadniczy pracy został zrealizowany. Autorka kompleksowo, rzetelnie i profesjonalnie przedstawiła pełną i wielowątkową, opartą na badaniach empirycznych analizę aktywności politycznej młodych dorosłych w internecie, osiągając zamierzone cele badawcze.

Przedstawione powyżej, również krytyczne, uwagi w niczym nie obniżają wartości naukowej, poznawczej i praktycznej rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Pazderskiej i stanowią jedynie sugestie oraz prezentację odmiennych od Doktorantki poglądów w kwestiach często drugorzędnych.

Oceniona powyżej dysertacja stanowi samodzielne opracowanie, będąc jednocześnie rozwiązaniem ważnego zadania badawczego i dlatego w pełni odpowiada wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. Wnioskuje zatem o dopuszczenie Pani magister Agnieszki Pazderskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Magdalena Musiał-Kemp

Poznań, 10 stycznia 2022 r.